

УДК 316.1:005

Полторак В.А.
Дніпропетровський університет ім. Альфреда Нобеля

„АРТЕФАКТНІ ФОРМИ” СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ У ПОЛІТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ СУСПІЛЬСТВ, ЩО ТРАНСФОРМУЮТЬСЯ

Стаття присвячена аналізу проблеми артефактів, що здобуваються в процесі проведення соціально-політичних досліджень і використовуються у політичній практиці. Аналізуються артефактні форми демократії, можливості та необхідність їх використання в політичній діяльності. Розглядаються деякі методологічні та методичні особливості використання відповідних показників та інформації.

Ключові слова: артефакт, „артефактна форма” демократії, опитування громадської думки, референдум, рейтинг.

„АРТЕФАКТНЫЕ ФОРМЫ” СОВРЕМЕННОЙ ДЕМОКРАТИИ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ ТРАНСФОРМИРУЮЩИХСЯ ОБЩЕСТВ

Статья посвящена анализу проблемы артефактов, получаемых в процессе социально-политических исследований и используемых в политической практике. Анализируются „артефактные формы” демократии, возможности и необходимость их использования в политической деятельности. Рассматриваются некоторые методологические и методические особенности использования соответствующих показателей и информации.

Ключевые слова: артефакт, «артефактная форма» демократии, опрос общественного мнения, референдум, рейтинг.

THE „ARTIFACT FORMS" OF MODERN DEMOCRACY IN THE POLITICAL PRACTICE OF TRANSFORMING SOCIETIES

The article analyzes the problem of artifacts, which are got in the process of socio-political researches and are used in political practice. There are the "artifact forms" of democracy and the opportunities and needs of its using in the political activity analyzed in the article. It discusses the methodological and methodical features of using appropriate indicators and information.

Key words: the artifact, the "artifact form" of democracy, public opinion poll, the referendum, rating.

© Полторак В.А., 2011.

Розвиток демократичних процесів у сучасних суспільствах, особливо тих, що перебувають у стадії трансформації, зокрема, пострадянських, нерозривно пов'язаний з паралельним функціонуванням специфічних форм, механізмів, технологій тощо, які можна охарактеризувати як „артефактні”, тобто штучно створені та використовувані у процесі розвитку демократичних процесів, які, якщо можна так сказати, „мають вигляд” реальних політичних форм. Серед них у першу чергу можуть бути названі такі, як референдуми, результати опитувань громадської думки та рейтинги, які використовуються у політичній практиці.

Зовні вони дійсно виглядають як досить ефективні й об'єктивні (якщо забезпечена надійність їх отримання), цілком адекватні і придатні до застосування в політичній практиці технології. Реально ж нерідко містять нічого не значущі, а нерідко й ті, що „добуваються” зі свідомо суб'єктивних і тенденційних позицій, показники, інформацію, яка може бути використана для всіляких політичних маніпуляцій.

Основна мета даної статті – аналіз того, що являють собою та того, що розуміється в сучасних гуманітарних науках під „артефактами”. Яким чином можливо виникнення „артефактних форм” демократії? Наскільки виправдане їх застосування в сучасній політичній практиці?

Проблема подібних артефактів, тобто штучно (навмисно або ненавмисно) створюваних форм, елементів політичної діяльності, свого часу була піднята французьким соціологом і політологом П. Бурдьє в його відомій доповіді, яка була прочитана в 1972 році під назвою: „Громадська думка не існує”. Аналізуючи практику досліджень громадської думки, їхню політичну значущість і обґрунтованість, він висловив думку про те, що сам по собі факт підсумовування в процесі подібних опитувань думок, що мають аж ніяк не одну й ту саму реальну силу, „веде до виробництва позбавлених сенсу артефактів”. Слід підкреслити ту обставину, що П. Бурдьє жодним чином не заперечував значущості досліджень (в т.ч. опитувань) громадської думки, мова йшла лише про необхідність уважно й об'єктивно аналізувати одержувані дані, фільтруючи їх, уточнюючи, які з отриманих даних та оцінок дійсно виступають як судження та оцінки громадської думки.

Цікаво, що в процесі розвитку демократичних процесів у сучасних умовах, і особливо в суспільствах, що трансформуються, існування і розвиток справді демократичних форм, механізмів реалізації політичної влади, постійно супроводжується виникненням і функціонуванням форм специфічних, артефактних, які можна так назвати, принаймні, з соціологічної та політологічної точок зору. Можна говорити, зокрема, про такі.

По-перше, це дослідження громадської думки, що проводяться в політичній сфері функціонування суспільства. Мова, безумовно, не йде про те, що всі подібні опитування дають виключно невірну, перекручену інформацію. Навпаки: опитування громадської думки, як правило, виступають як найважливіше джерело інформації про розвиток демократичних процесів у суспільстві. А громадська думка, що характеризує специфіку та рівень взаємозв'язку між висловлюваннями громадської думки та їх обліком суб'єктами влади, виступає як найважливіший соціально-політичний інститут демократичного суспільства.

У той же час практика проведення досліджень громадської думки, в першу чергу - опитувань, свідчить про те, що частогусто їх судження, результати опитувань, в силу як методичних і технічних помилок, так і навмисного спотворення (проведення піарівських, пушполовських, „підштовхуючих” опитувань) призводить до імітування деталей та елементів політичних процесів, що не мають місця в реальній дійсності.

Іншою важливою артефактною формою, що супроводжує реальні демократичні процеси, виступають референдуми. Автор у своїх публікаціях вже неодноразово аргументував (у тому числі й з використанням даних Центру „Соціополіс”) ту обставину, що по суті референдум є своєрідною піарівською технологією, використовуючи яку за рахунок різних методичних прийомів (формулювання питань, багатозначність їх постановки, відсутність позицій ухилення від відповідей і т.п.) можна „отримати” практично будь-який результат, який шукає сторона, що проводить референдум (див. нижче).

Можна говорити про деякі інші „артефактні форми” демократії, що існують і функціонують у демократичному суспільстві. Прикладом є технології рейтингування. Відомо, що використання різноманітних рейтингів, починаючи від тих, які

розраховуються й використовуються у виборчих кампаніях, в т.ч. в екзит-полах, щодо різноманітних політиків і політичних партій, і закінчуючи рейтингами оцінки рівня розвитку самої демократії в державах, зокрема, що розраховуються та публікуються міжнародною недержавною організацією „Freedom House”, служить одним із найважливіших інструментів як реалізації політичних процесів, так і оцінки їх демократичності. Хоча відомо, що технології розрахунку рейтингів дозволяють використовувати безліч „хитрощів” щодо отримання „потрібних” результатів.

Усе сказане може виступати в якості аргументу щодо того, що подібні форми можуть розглядатися (і серед фахівців розглядаються) як своєрідні піар-технології, тобто технології управління громадською думкою, її формуванням. Враховуючи вищесказане, можна стверджувати, що подібний вплив дійсно має місце [1, с. 81-133].

Однак на відміну від „чисто” піарівських технологій, таких, наприклад, як пушполовські опитування, телеопитування (інтерактивні опитування) або „всенародні обговорення”, інтернет-опитування в їх сучасній інтерпретації, де функція впливу на громадську думку з метою її формування є практично основною і єдиною, обговорювані тут „артефактної форми” демократії (опитування громадської думки, референдуми, рейтингування та деякі інші), володіючи певними, скажімо, деформуючими громадську думку функціями, в той же час виступають як реальні, активно використовувані в демократичному суспільстві форми, методи та технології реалізації народовладдя.

При цьому використовуються цілком легітимно, виступаючи нерідко як „істини в останній інстанції” при прийнятті найважливіших політичних рішень. Не дарма багато політиків саме, наприклад, на референдуми покладають основні „надії” в плані отримання влаштовуючих їх рішень, пов'язаних з введенням другої державної мови в Україні або її вступу (невступу) до НАТО чи Євросоюзу. Саме тому, з нашої точки зору, в першу чергу необхідно розібратися в тому, що являють собою „артефакти”, про які йде мова, в їх природі, рівні можливості довіри до інформації, що отримується подібним чином.

Що ж, власне розуміють у сучасних гуманітарних, соціально-політичних науках під „артефактами”? Для відповіді на це питання, з нашої точки зору, слід в першу

чергу підійти з позицій соціології, оскільки саме проведення соціологічних досліджень найчастіше продукує як об'єктивні, емпірично одержувані факти, так і артефакти.

Фахівцям в області соціальних наук досить добре відомо, що на відповіді опитувального листа можуть впливати, іноді – вирішальним чином, сформульовані запитання і навіть порядок їх розміщення в опитувальному листі. Так, у разі, коли запитання респонденту не зрозуміле або у ньому немає з приводу проблеми, зачепленої в опитуванні, інформації, або йому не хочеться з різних причин відповідати на запитання, виникає наступна ситуація. Респондент, з одного боку, може ухилитися від відповіді на поставлене запитання. Не завжди, до речі кажучи, це можливо, зокрема, якщо у змісті опитувальника немає, в даному випадку, відповідей типу „не знаю”, „важко відповісти”. Або, з іншого боку, вибрати і позначити будь-яку з запропонованих відповідей.

Саме в даному випадку ми й отримуємо артефакти, оскільки дані відповіді респондентів не є інформативними (не містять ніякої реальної інформації), не виступають у якості думок або оцінок. Як часто полюбляв говорити відомий український соціолог В.Л. Оссовський, такі відповіді є „реакцією паперу на олівець”. Тобто, власне кажучи, мова йде про отримання всіляких „порожніх”, нічого не значущих у змістовному плані відповідей.

Які ж джерела виникнення подібних артефактів? Перший, вже названий, – це методичні проблеми, пов'язані з методичною і технологічною недосконалістю проведених опитувань. Як цілком справедливо вказує Ю.І. Яковенко: „Артефакт виникає тоді, коли дослідницький процес породжує в об'єкті такі зміни, які йому не властиві до моменту взаємодії між ним і інструментом пізнання” [2, с. 90].

Існує, однак, і другий чинник, який породжує виникнення і „отримання” в процесі дослідження артефактів. Йдеться про соціокультурні аспекти проведення опитувань, досліджень у принципі. Мається на увазі таке: дослідник при постановці запитання керується власними інтерпретаціями різних соціально-політичних явищ і процесів, кажучи, наприклад, про демократію, тоталітаризм і т.п. У той же час опитуваний може тим чи іншим способом, спираючись на свій культурний капітал,

інтерпретувати терміни, що містяться в поставленому запитанні.

Саме ця ситуація дала підставу П. Бурдьє у своїй роботі „Соціологія політики” писати: „... під сумнів будуть поставлені три постулати, імпліцитно задіяні в опитуваннях. Так, всяке опитування думок припускає, що всі люди можуть мати думку або, інакше кажучи, що виробництво думки доступно всім. Цей перший постулат я заперечу, ризикуючи зачепити чийсь наївно демократичні почуття. Другий постулат припускає, ніби всі думки значущі. Я вважаю за можливе довести, що це зовсім не так, і що факт підсумовування думок, які мають не одну й ту ж реальну силу, веде до виробництва позбавлених сенсу артефактів. Третій постулат виявляється приховано: той простий факт, що всім задається одне і те ж запитання, припускає гіпотезу про існування консенсусу щодо проблематики, тобто згоди, що запитання заслуговують бути заданими. Ці три постулати визначають, на мій погляд, цілу серію деформацій, які виявляються навіть, якщо строго виконані всі методологічні вимоги в ході збору і аналізу даних” [3, с. 161].

Гадаємо, що саме це висловлювання відомого французького політолога і соціолога свідчить про основні „коріння” виникнення артефактів. Зауважимо, що ми вже згадували про те, що подібні „властивості” опитувань, отримання інформації подібними способами, що породжують артефакти, можуть бути і навмисними: саме такі технології часто використовуються в парі.

Перейдемо тепер до аналізу даної проблеми стосовно політики. З нашої точки зору, абсолютно зрозуміло є та обставина, що „у якості соціолога”, що задає запитання респондентам (у цьому плані – громадянам, виборцям), може виступати політик (політична партія), які з використанням таких підходів (в сенсі формування та подальшого застосування, скажімо, „політичних артефактів”) вирішують свої власні політично задані проблеми, проводять свої політичні позиції.

Приклади, в тому числі і з українського політичного життя, можна наводити десятками. Візьмемо запитання з референдуму, проведеного в 2000 році з ініціативи Л.Д. Кучми, який стосувався необхідності впровадження в країні двопалатного парламенту. Попередні дослідження, здійснені Центром „Соціополіс”, показали, що близько 40% українців взагалі, в

принципі не знали, що собою являє двопалатний парламент і для чого він потрібен.

Ще 40% знали і схвалювали впровадження такого нововведення (хоча і тут не завадили б додаткові дослідження для виявлення ступеня реальної інформованості опитуваних), 20% – поставилися до його введення негативно. Тим не менш, в ході референдуму близько 80% громадян підтримали подібну пропозицію (у запитанні референдуму, як зрозуміло, не було позиції „не знаю”). Таким чином, як мінімум 40% відповідей на запитання референдуму представляли собою не що інше, як „політичні артефакти”. Що не завадило ініціаторам референдуму говорити про підтримку цієї ініціативи „переважною більшістю” українців (нагадаємо, що результати референдуму не були імплементовані Верховною Радою і, відповідно, впроваджені).

Серед безлічі (близько двох десятків) прийомів маніпулювання рейтингами при визначенні місця політика в електоральній гонці наведемо лише кілька. Це, по-перше, технології „підміни відповідей” на користь „потрібного” кандидата. Задаються два питання: „За кого з кандидатів Ви б проголосували, якби вибори відбулися в найближчу неділю?” та „Кому з кандидатів Ви більше довіряєте?”. Зрозуміло, що в другому випадку відсоток довіри провідним українським політикам виявиться для багатьох досить високим, навіть при тому, що за конкурента більшість голосувати не збирається.

По-друге, використовується технологія „м'якого” рейтингування, коли потенційні виборці можуть назвати кілька кандидатів. При цьому сума відповідей буде більша 100%, але багато кандидатів отримають досить високі рейтинги. По-третє, може бути вимірний рейтинг потенційного „переможця”. Запитання задається в такій формі: „Хто, з Вашої точки зору, перемаже на майбутніх виборах?”. Зрозуміло, що опитувані в цій ситуації явно не називатимуть „непрохідних” кандидатів.

І все ж ... у всьому світі використовується технологія обчислення, так званого „президентського” рейтингу, значення якого вказують на те, хто і з яким відривом лідирує в електоральній гонці (головне тут не видавати це за прогноз, оскільки при проведенні опитувань навіть безпосередньо перед днем виборів буде значна кількість

респондентів, які ще не визначилися у виборі кандидата).

І саме подібні рейтинги використовуються не тільки населенням, засобами масової інформації, але й виборчими комісіями, органами управління, іноземними спостерігачами та іншими для уточнення характеру електоральної ситуації, визначення позицій (хоча б – попередніх) політиків у процесі виборчої кампанії. Втім, і референдуми, як відомо, не дивлячись протириччя, що виникають при їх проведенні досить часто використовуються для вирішення політичних проблем.

Основні висновки. Отже, по-перше, слід підкреслити ту обставину, що використання „артефактних форм” сучасної демократії в певних ситуаціях, для характеристики та прогнозування розвитку політичних процесів цілком виправдано. Більше того, за їх допомогою можна розв’язувати ряд проблем, для вирішення яких практично відсутні інші технології. По-друге, враховуючи специфіку формування подібних „артефактних форм” демократії в

політиці, використовуючи відповідні технології та отриману з їх застосуванням інформацію, політики повинні максимально глибоко аналізувати отримані дані з метою їх надійного і виправданого використання в політичній діяльності. По-третє, політологи та соціологи, беручи участь у застосуванні подібних форм (тобто проведенні опитувань, рейтингуванні, підготовці референдумів тощо), повинні чітко стежити за забезпеченням дотримання методологічних і методичних вимог при здійсненні відповідних операцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петров О. Социологические пиар-технологии в политике / О.В. Петров. – К., 2007. – 288 с.
2. Яковенко Ю. Проблема артефакту в соціології: історико-теоретичний формат аналізу / Ю.І. Яковенко // Психологія і суспільство. – 2004. – № 4. – С. 75-94.
3. Бурдые П. Социология политики / П. Бурдые. – М.: Socio-Logos, 1993. – 336 с.

УДК 323.1

Стогова О.В.

ДВНЗ „Українська академія банківської справи НБУ”

ЕТНІЧНІ КОНФЛІКТИ У ПОСТКОМУНІСТИЧНОМУ СВІТІ

У статті розглядається проблема етнічних конфліктів у посткомуністичному світі. Аналізуються причини і умови розгортання етнічних конфліктів. Досліджуються етапи розвитку етнічних конфліктів. Виокремлюються особливості прояву етнічних конфліктів в умовах посткомуністичної трансформації.

Ключові слова: етнічний конфлікт, етнізація, націобудівництво, посткомуністичний світ.